

**«8D02209 – Шығыстану» білім беру бағдарламасы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған
Кайранбаев Нурали Сагидуллаевичтің
«Біріккен Араб Әмірліктеріндегі жоғары білім мен ғылым жүйесінің
қалыптасуы: жетістіктері мен қиындықтары»
тақырыбындағы диссертациялық жұмысына**

АНДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеу БАӘ-дегі жоғары білім мен ғылым жүйесінің қалыптасуын, институционалдық эволюциясын және қазіргі даму үрдістерін кешенді талдауға арналған. Жұмыста ұлттық жоғары білім моделінің қалыптасуының негізгі кезеңдері, мемлекеттік реттеу тетіктері, сапаны қамтамасыз ету жүйесінің дамуы, сондай-ақ елдің жетекші университеттерінің әлемдік деңгейдегі зерттеу орталықтарына трансформациялануы қарастырылады. Білім беру саясаты, академиялық ортаның интернационалдануы, ғылыми инфрақұрылымның дамуы және мемлекеттің білімге негізделген экономикаға көшу стратегиясы арасындағы өзара байланысқа ерекше назар аударылады.

Зерттеудің өзектілігі. Жаһандану, ғылыми-технологиялық дамудың жеделдеуі және ұлттық білім беру жүйелері арасындағы бәсекенің күшеюі жағдайында жоғары білім мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жаңғыруын қамтамасыз ететін шешуші факторлардың біріне айналып отыр. Білім экономикасына көшуге бағдарланған елдер үшін кадрлар даярлау сапасын арттыру, зерттеу университеттерін дамыту, академиялық ортаны интернационалдандыру және ғылымды инновациялық экономикамен ықпалдастыру айрықша маңызға ие. Осы тұрғыдан алғанда, білім беруді трансформациялаудың табысты батыстық емес үлгілерін зерттеу теориялық қана емес, қолданбалы тұрғыдан да өзекті.

Тақырыптың өзектілігі Қазақстанның жоғары мектепті институционалдық жаңарту кезеңінде болуымен, университеттердің жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, ғылыми әлеуетті дамытуға және халықаралық білім беру хабтарын қалыптастыруға ұмтылуымен одан әрі күшейе түседі. Осындай жағдайда ұлттық университеттік жүйесі болмаған деңгейден қысқа тарихи кезең ішінде жаһандық рейтингтерге енген әрі халықаралық ғылыми-білім беру кеңістігіне белсенді кіріккен жоғары оқу орындарының желісін қалыптастыра алған мемлекет ретіндегі БАӘ тәжірибесі ерекше құндылыққа ие. Бұл тәжірибені зерттеу оны механикалық түрде көшіру үшін емес, сыни салыстырмалы талдау жүргізу және жекелеген институционалдық шешімдерді Қазақстан жағдайына бейімдеу мүмкіндіктерін айқындау үшін маңызды.

Зерттеу нысаны – жаһандану және мемлекеттің білім экономикасына жедел көшуі жағдайындағы БАӘ-нің жоғары білім және ұлттық ғылым жүйесі.

Зерттеу пәні – мемлекеттік білім беру саясаты, сапаны қамтамасыз ету тетіктері және жетекші университеттерді әлемдік деңгейдегі зерттеу

орталықтарына айналдыру стратегиялары арқылы көрініс табатын БАӘ жоғары білім мен ғылым жүйесінің қалыптасуы, құрылымдық трансформациясы және интернационалдану үдерісі.

Зерттеудің мақсаты – БАӘ-дегі жоғары білім мен ғылым жүйесінің қалыптасуы мен дамуына ықпал еткен институционалдық, саяси-басқарушылық, әлеуметтік-экономикалық және мәдени факторларды жүйелі түрде талдау, сондай-ақ білімге негізделген экономикаға көшу жағдайындағы мемлекеттік білім беру саясатының, аккредиттеу тетіктерінің және жетекші университеттерді трансформациялау модельдерінің ерекшеліктерін айқындау.

Қойылған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер айқындалды:

1. БАӘ-дегі жоғары білім мен ғылым жүйесінің қалыптасуын түсіндіретін теориялық тәсілдерді, сондай-ақ оның әлеуметтік-экономикалық және тарихи-мәдени алғышарттарын талдау.

2. XX–XXI ғасырлар тоғысындағы БАӘ жоғары білім жүйесіндегі құрылымдық өзгерістердің негізгі бағыттарын және мемлекеттік саясат эволюциясын ашып көрсету.

3. БАӘ-нің білім экономикасына көшуі жағдайында ұлттық ғылыми зерттеулер мен инновациялар жүйесінің қалыптасу үдерісін сипаттау.

4. БАӘ-дегі жоғары білім беру бағдарламаларының сапасын қамтамасыз ету және аккредиттеудің ұлттық жүйесін дамыту тетіктерін талдау.

5. United Arab Emirates University, Khalifa University және University of Sharjah университеттерінің зерттеу модельдерін, жаһандық академиялық бәсекеге қабілеттілікті арттыру стратегияларын және практикалық тәжірибесін зерделеу.

Зерттеу гипотезасы мынадай тұжырымға негізделеді: жоғары білімді интернационалдандыру стратегиясы БАӘ-де ғылыми әлеуеттің жедел өсуіне және ұлттық университеттердің халықаралық бәсекеге қабілеттілігінің артуына ықпал етті. Алайда бұл үдеріс жүйенің шетелдік академиялық кадрларға ұзақ мерзімді құрылымдық тәуелділігін де қалыптастырды. Мұндай тәуелділік ұлттық ғылыми мектептің орнығуы мен өзіндік адами капиталдың тұрақты ұдайы өндірілуін шектейтін негізгі факторлардың біріне айналды.

Зерттеудің әдіснамалық негізі. Зерттеу БАӘ-нің жоғары білім мен ғылым жүйесінің дамуындағы институционалдық тетіктерді анықтауға және осы тәжірибені Қазақстан жағдайында салыстырмалы талдау мен бейімдеу үшін маңызды қорытындылар жасауға бағытталған сапалық түсіндірмелі дизайн негізінде құрылған. Талдау бірліктері ретінде тұтастай ұлттық жоғары білім мен ғылым жүйесі, нақты университеттер мен реттеуші институттар, сондай-ақ білім беру бағдарламалары мен басқарушылық практикалар қарастырылады.

Жұмыстың әдіснамалық базасы бірін-бірі толықтыратын әдістер кешенін қамтиды.

Біріншіден, университеттердің даму модельдері мен БАӘ жоғары білім жүйесіндегі реттеуші тетіктердің ерекшеліктерін нормативтік-құқықтық реттеу, мемлекеттік басқару нысандары, шетелдік университеттерді тарту практикалары және сапаны қамтамасыз ету тетіктері сияқты параметрлер

бойынша салыстыруға мүмкіндік берген салыстырмалы-институционалдық талдау қолданылды. Бұл әдіс институционалдық шешімдер мен қол жеткізілген нәтижелер арасындағы ықтимал себеп-салдарлық байланыстарды жай сипаттаумен шектелмей, тереңірек айқындауға мүмкіндік берді.

Екіншіден, БАӘ-нің үш жетекші университетіне – Khalifa University, UAEU және University of Sharjah-қа қатысты кейс-стади әдісі қолданылды. Аталған университеттердің таңдалуы, бір жағынан, олардың ұлттық жоғары білім жүйесіндегі көшбасшы позицияларымен, екінші жағынан, әртүрлі институционалдық модельдерді және елдің түрлі эмираттарындағы даму ерекшеліктерін көрсетуімен негізделді. Бұл бір мемлекет аясында университеттік даму мен зерттеушілік трансформацияның әртүрлі траекторияларының қалай қалыптасатынын зерделеуге мүмкіндік берді.

Үшіншіден, зерттеуде контент-талдау және аналитикалық реконструкция әдістері қолданылды. Бұл, әсіресе, БАӘ университеттерінің ішкі жұмыс тетіктеріне қатысты деректердің бір бөлігінің шектеулі ашықтығы жағдайында маңызды болды. Білім беру және зерттеу практикаларын реконструкциялау университеттердің ресми сайттары, аккредиттеу құжаттары, халықаралық ұйымдардың аналитикалық баяндамалары және институционалдық есептілік материалдары негізінде жүргізілді. Дереккөздерді триангуляциялау алынған қорытындылардың дәйектілігін қосымша тексеруге және олардың сенімділігін арттыруға мүмкіндік берді.

Төртіншіден, БАӘ-дегі жоғары білім мен ғылым дамуының макроәлеуметтік және ғылымиметриялық контексін бағалау үшін статистикалық-аналитикалық тәсіл қолданылды. SciVal, Scopus, Web of Science және халықаралық рейтингтік агенттіктердің деректері негізінде университеттердің жарияланымдық белсенділігі, дәйексөзделу деңгейі, халықаралық ғылыми кооперациясы, сондай-ақ зерттеу қызметінің шетелдік академиялық ресурстармен байланыстылығы талданды. Мұндай тәсіл сапалық институционалдық талдауды университеттердің нақты зерттеу нәтижелілігін эмпирикалық бағалаумен ұштастыруға мүмкіндік берді.

Зерттеудің дереккөздік базасы кешенді және көпдеңгейлі сипатымен ерекшеленеді. Жұмыста БАӘ үкіметінің ресми нормативтік-құқықтық және стратегиялық құжаттары, соның ішінде ұлттық даму стратегиялары мен жоғары білім саласына қатысты бағдарламалық материалдар; реттеуші органдардың, ең алдымен Академиялық аккредиттеу комиссиясының құжаттары; жекелеген эмираттардың салалық ведомстволарының материалдары; елдің жетекші университеттерінің ресми институционалдық құжаттары мен аналитикалық есептері; халықаралық ғылымиметриялық базалар мен рейтингтік деректер пайдаланылды. Мұндай дереккөздер жиынтығы мемлекеттік саясаттың макродеңгейін университеттік басқару мен академиялық практиканың мезо- және микродеңгейлерімен байланыстыра талдауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы келесі қағидалармен айқындалады:

- Отандық ғылыми кеңістікте БАӘ-дегі жоғары білім мен ғылым жүйесінің эволюциясына ресурстық-бағдарланған мемлекеттің білім

экономикасына жедел көшуінің ерекше моделі ретінде кешенді институционалдық талдау жасалды.

- БАӘ-нің академиялық саласындағы құрылымдық кадрлық тәуелділік феномені ғылыми тұрғыдан негізделіп, университеттердің халықаралық бәсекеге қабілеттілігінің жедел өсуіне ықпал еткен шетелдік ғалымдарды қарқынды тарту тәжірибесі бір мезгілде тұрақты ұлттық ғылыми мектептің қалыптасуын шектейтін факторлардың бірі екені көрсетілді.

- БАӘ-нің жетекші университеттері бойынша ғылымиметриялық және статистикалық деректер кешені жүйеленіп, олардың зерттеу нәтижелілігінің динамикасын және жаһандық ғылыми кеңістікке кірігу дәрежесін кешенді бағалауға мүмкіндік берілді.

- Аккредиттеу тетіктерінің тек бақылау құралы ғана емес, университеттердің институционалдық трансформациясына ықпал ететін фактор ретіндегі рөлі ашып көрсетілді.

- БАӘ-нің ұлттық университеттерін әлемдік деңгейдегі зерттеу орталықтарына айналдыру тетіктері жүйелендіріліп, осы тәжірибенің Қазақстан жағдайында бейімдеуге болатын элементтері айқындалды.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы батыстық емес елдердегі жоғары білімді жаңғырту модельдері, жаһандық академиялық стандарттарды ұлттық әлеуметтік-мәдени басымдықтармен ұштастыру нысандары, сондай-ақ жедел интернационалдану жағдайындағы зерттеу университеттерінің институционалдық қалыптасу тетіктері туралы ғылыми түсініктерді кеңейтумен айқындалады. Жұмыс салыстырмалы білім беру, шығыстану зерттеулері, білім беру саясаты және университеттік басқару салаларындағы ғылыми пайымдарды толықтырады.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы оның нәтижелерін Қазақстанның жоғары білім жүйесін жаңғырту және интернационалдандыру стратегияларын әзірлеу барысында пайдалану мүмкіндігімен сипатталады. Зерттеу қорытындылары ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің, зерттеу университеттерінің, талдау орталықтарының және білім беру қорларының халықаралық білім беру хабтарын қалыптастыру, сапаны қамтамасыз ету саясатын жетілдіру, университеттік ғылымды дамыту, сондай-ақ білім, зерттеу және инновацияларды ықпалдастыру тетіктерін әзірлеу қызметінде қолданылуы мүмкін.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдамалар:

1. БАӘ-дегі жоғары білім мен ғылым жүйесінің жедел дамуы мемлекеттің ресурстық-бағдарланған модельден білім экономикасына көшу стратегиясымен тығыз байланысты және қатаң стратегиялық үйлестіру мен жетекші университеттердің салыстырмалы институционалдық автономиясының ұштасуына негізделеді.

2. Профессор-оқытушылар құрамының кең ауқымды интернационалдануы және шетелдік зерттеушілерді белсенді тарту БАӘ университеттерінің жарияланымдық белсенділігі мен халықаралық рейтингтердегі ілгерілеуінің маңызды факторларына айналды, алайда бұл үдеріс сыртқы адами капиталға құрылымдық тәуелділікті де күшейтті.

3. БАӘ-нің ұлттық аккредиттеу жүйесі бастапқы бақылау және сәйкестікті бағалау тетігінен университеттердің білім сапасын жетілдіру мен институционалдық дамуын ынталандыратын құралға дейін эволюцияланды.

4. БАӘ жоғары білімінің трансформациясы университеттерді дамытудың сараланған институционалдық модельдері арқылы жүзеге асырылады. Олардың қатарына классикалық ұлттық университет моделі, бейінді жоғары технологиялық университет моделі және өңірлік-эмираттық сипаттағы кешенді университет моделі жатады.

5. Миссиялары мен ұйымдық құрылымдарындағы айырмашылықтарға қарамастан, БАӘ университеттерінің зерттеу мәртебесіне өтуі бірқатар ортақ тетіктерге сүйенеді: академиялық еңбекті KPI-бағдарланған бағалау жүйесіне, зерттеулерді пәнаралық негізде ұйымдастыруға, белсенді гранттық қолдауға және халықаралық академиялық интеграцияға.

6. БАӘ тәжірибесі Қазақстан үшін бейімдеу тұрғысынан елеулі әлеуетке ие. Алайда оны тиімді пайдалану терең локализацияны, сондай-ақ сыртқы рекрутингке басымдық беруден ұлттық ғылыми кадрларды жүйелі дамытуға біртіндеп көшу қажеттігін талап етеді.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау және жариялау. Диссертацияның негізгі ережелері жоғары білімді жаңғыртуға, университеттерді интернационалдандыруға және Таяу Шығыс елдерінің білім беру саясатына арналған халықаралық ғылыми конференцияларда, ғылыми семинарларда және дөңгелек үстелдерде талқыланды. Зерттеу тақырыбы бойынша Scopus базасында индекстелетін журналда (Q2) бір мақала, ҚР Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған басылымдарда 3 мақала, сондай-ақ ғылыми конференциялар материалдарында жарияланымдар жарық көрді.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы. Диссертация қысқартулар тізімінен, кіріспеден, әрқайсысы үш бөлімнен тұратын үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшадан тұрады. Бірінші тарауда зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздері мен БАӘ жоғары білім жүйесі дамуының тарихи алғышарттары қарастырылады. Екінші тарауда құрылымдық реформалар, интернационалдандыру үдерістері, ғылыми қызметтің дамуы және аккредиттеу тетіктері талданады. Үшінші тарауда БАӘ-нің жетекші университеттерін трансформациялау стратегиялары мен олардың тәжірибесін Қазақстан жағдайында бейімдеу мүмкіндіктері зерттеледі.